

ennen puolalaisten kansanousua tammikuussa 1861.

Harvinaisen laajan kielitaidon omaavan Johannes Remyntutkimus perustuu laajalle aineistolle, tarkalle lähdeytökentelylle ja on perusteellista ja yksityiskohtaista, jopa liiankin yksityiskohtaista. Teoksen luettavuus olisi parantunut tiivistämällä ja lyhentämällä erityisesti ylioppilaiden salaseurojen toiminnasta kertovia jaksoja siitäkin huolimatta, että ne välillä ovat lähes jännityskertomuksen luonteisia. Mielenkiintoisinta antia tutkimuksessa on sen antama kuva Venäjän hallinnon luonteesta ja toimintatavoista Nikolai I:n kaudella ja Aleksanteri II:n kauden alkuaikana.

Kristiina Kalleinen

Maaseudun tehdasyhdyskunta

Jussi Koivuniemi: Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Bibliotheca Historica 64. Helsinki 2000. 263 s.

■ Yhteiskuntahistorian ja historiallisen sosiologian suurta linjaa on paikallisesti rajattu tutkimus, joka pureutuu juuri paikallisen rajauksen avulla yleisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin, kuten työväenluokan

muodostumiseen, kansakunnan syntyyn tai kansalaisyhteiskunnan kehittymiseen. Jussi Koivuniemen väitöskirja Nokian tehdasyhdyskunnasta ennen toista maailmansotaa liittyy tähän linjaan. Nokian tapausta tutkimalla hän valaisee teollistumiskauden yleisesti merkittävää ja Suomen teollistumiselle erityisen leimallista ilmiötä, maaseudun tehdasyhdyskuntia, niiden muodostumista ja muuttumista.

Kun tutkimuskohteena on tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys, keskittyminen 'paikalliseen' ei ole vain metodologinen ratkaisu. Paikallisuus on osa yleistä ongelmaa, johon paikallisesti rajatulla tutkimuksella pyritään vastaamaan. Tueksi on Suomessa tarjolla vahva paikallishistoriallinen tutkimusperinne, mutta ongelma edellyttää irtautumista tuon perinteen rajoista. Se edellyttää vertailua, kestävätkö yleistysten purkamista ja uusien yleistysten tavoittelua.

Koivuniemen tutkimuksessa tällainen ote ilmenee siten, että hän tarkastelee Nokiaa yhtenä monista maaseudulle kasvaneista tehdasyhdyskunnista. Tarkastelu lähtee suomalaisiin ja ulkomaisiin tutkimuksiin perustuvasta maaseudun tehdasyhdyskunnan yleiskuvasta. Kuitenkaan tutkija ei varsinaisesti aseta tätä yleiskuvaa koettelevia kysymyksiä. Hän tyytyy pääasiassa kuvan konkretisointiin Nokian tapauksen avulla sekä Nokian erityispiirteiden osoittamiseen suomalaisten puunjalostuspaikkakuntien joukossa.

Työ toteuttaa nämä molemmat pyrkimykset ansiokkaasti.

Monet tehdasyhdyskunnille tyypillisiksi tiedetyt tai oletetut käytännöt kuvataan havainnollisesti nokialaisessa kontekstissa. Tämä koskee erityisesti työväenhuoltoon liittyneitä työvoiman uusintamisen, valvonnan ja jaottelun muotoja sekä poliittisia latauksia, jotka vahvistuivat näissä toiminnoissa sisällissodan jälkeen ja etenkin 1920- ja 1930-luvun vaihteessa. Nokian erityispiirteinä Koivuniemi korostaa perustellusti ensiksikin sitä, että tehdaskylä kasvoi suuren teollisuuskeskuksen, Tampereen, läheisyyteen, ja toiseksi sitä, että yhdyskunnan muotoutumista ohjasi kaksi tuotteiltaan ja markkinoiltaan, työprosesseiltaan ja työvoimaltaan erilaista suurehkoa teollisuusyrittystä ja -laitosta, paperitehdas ja kumitehdas.

Tutkijalle näyttää kuitenkin jääneen vieraaksi se mahdollisuus, että Nokian erityispiirteet olisivat käännettävissä maaseudun tehdasyhdyskuntia ja niiden merkitystä koskevien yleistysten kritiikiksi. Nokian tapauksen avulla olisi mahdollista koetella esimerkiksi tulintoja, joissa yhden tehtaan ympärille rakentuva puunjalostusyhdyskunta on yleistetty suomalaisen teollistumisen sosiaalishistorialliseksi malliksi. Nokian erityispiirteitä osoittaakseen Koivuniemi käyttää apuna vertailuja vastaavanlaisiin tehdasyhdyskuntiin, kuten Valkeakoskeen, Mänttään ja Tervakoskeen, ja Tampere esiintyy sekä Nokiaan vaikuttaneena että Nokiaan vertailtavana teollisuuskeskuksena. Nämä vertailut eivät kuitenkaan sisällä avauksia erilaisten teollisuusyhteisöjen tyyppitellyn. Tällaiset avaukset olisivat

edellyttäneet näkökulman laajentamista myös muuntyyppiin paikallisyhteisöihin, esimerkiksi siihen, miten työ ja elämänmeno jäsenyivät Turun tai Kotkan työväestön eri ryhmillä, mutta tällöinkään ei olisi tarvinnut luopua Nokian tapaukseen keskittyvästä tutkimusongelmasta. Jo olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden varassa olisi ollut mahdollisuuksia pitemmälle meneviin pohdintoihin siitä, mikä Nokian tapauksessa on yleistä ja erityistä. Tähän olisi tarvittu tutkimusotetta, jossa kriittisellä dialogilla aikaisemman tutkimuksen kanssa olisi ollut vahvempi sija.

Tutkimus osoittaa vakuuttavasti, miten erilaisia Nokian kaksi hallitsevaa tehdasta olivat sukupuolirakenteiltaan. Tämä viittoo yhteen tärkeään suuntaan, jossa erilaisia työ- ja asuinyhteisöjä olisi paikallaan verrata. Totunnaiselle käsitykselle tehdasteollisuuden työsuhteista sisältää haasteen jo se seikka, että Nokian tehdasyhdyskunnan historian käännetekävä konflikti, vuoden 1928 lakko, käytiin naisvaltaisella kumitehtaalla.

Koivuniemen mukaan juuri Nokian erityispiirteet tekevät sen otolliseksi tapaukseksi tutkia tehdasyhdyskuntien muutostdynamiikkaa. Muutostdynamiikan yleisessä mallissaan hän korostaa ulkoisten ja sisäisten tekijöiden suhdetta. Hän katsoo, että Nokian tapaus tarjoaa tavallista paremmat edellytykset juuri tämän suhteen selvittelylle. Mitään syytä ei olekaan kieltää ulkoisten ja sisäisten tekijöiden erottelun tiettyä käyttöarvoa. Erottelusta on ilmeistä hyötyä, kun tar-

kastellaan, miten sellaiset suuret poliittiset murrokset kuin vuoden 1905 suurlakko, ensimmäisen maailmansodan aika, vuoden 1918 sisällissota ja 1930-luvun alun oikeistokäännänsä vaikuttivat paikallisesti. Ulkoisten ja sisäisten tekijöiden erottelulle perustuva malli jää kuitenkin kaavamaiseksi, kun yritetään tavoittaa tehdasyhdyskunnan muutostdynamiikkaa tai paikallisuuden merkitystä teollistuvassa maaseutuvälisessä yhteiskunnassa. Kasvavassa teollisuusyhteisössä paikalliset, kansalliset ja kansainväliset tekijät kietoutuvat yhteen tavalla, johon tällainen erottelu ei riittävästi pure. Eri tasojen tai kehien vuorovaikutusta jäljittävä malli ei ota huomioon, että nämä tekijät vaikuttivat usein (esimerkiksi työn ja tuotannon organisoimisessa) pikemminkin saman toiminnan eri aspekteina kuin erillisinä tasoina tai kehinä.

Muutoksen tulkitsemisen vaikeudet näkyvät siinä, miten tutkimuksessa käytetään tehdaspaternalismin käsitettä. Käsitteen esittely johdannossa tukeutuu asianmukaisesti kotimaiseen ja ulkomaiseen tutkimuskirjallisuuteen, muttei kannan työn kysymyksenasetteluun ja sen toteutukseen. Melko monilla johdannon viitteissä luetelluilla teoksilla näyttää ylipäätään olleen verraten vähäinen vaikutus itse tutkimustyöhön. Muutoksen tarkastelussa tehdaspaternalismi jää edustamaan traditionaalista ja sisäsyntyistä huolimatta siitä, että alussa korostetaan tällaista paternalismia kansainvälisenä ilmiönä. Modernia ja ulkoa tulevaa taas edustavat vapaaeh-

toiseen järjestäytymiseen perustuva kansalaisyhteiskunta, tasa-arvoinen kansalaisuus ja poliittiset jaot. Vaille riittävää pohdintaa jäävät vaihtelevat ja muuttuvat tavat, joilla tehdaspaternalismi oli osa modernisaatiota ja myös modernisaatioon liittyvää hierarkioiden tekemistä ja ylläpitämistä.

Monia kiinnostavia kysymyksiä avautuisi tässä suunnassa. Miten tehdaspaternalismi yhdisti tai suhteutti traditioon ja modernia, rakenteita ja tietoista toimintaa, paikallista, kansallista ja kansainvälistä, markkinoiden, hierarkian ja yhteisön periaatteita sekä taloudellisen rationalisoinnin, sosiaalisen järjestyksen ja kurinalaisen työntekijän tavoitteita? Millä tavoin kaikkeen tähän liittyivät sukupuoleen ja ikään perustuvat sosiaaliset jäsenyykset? Millaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä muotoja suostumus, vastarinta ja itsemääräämisen pyrkimys ja mahdollisuus saivat hallinnan kohteina olleiden ihmisten arjessa?

Kaikkien näiden kysymysten käsittelyyn Koivuniemen työ tarjoaa tärkeitä tietoja. Melkoinen osa tästä tiedosta jää kuitenkin arvokkaaksi aineeksi johtopäätöksille, joita tekijä ei itse tee tai jotka peittyvät totunnaisilta tuntuvien tulokintojen taakse.

Tutkimus perustuu laajaan ja monipuoliseen lähdemateriaaliin. Henkikirjojen, yritysten palkkakirjojen ja muiden rekisterien tietoja yhdistämällä kirjoittaja luo kuvan niistä tehdasyhdyskunnan demografisista, taloudellisista ja sosiaalisista puolista, joita hän kutsuu rakenteiksi. Kuva on vakuuttava ja todistaa ammattitaidosta ja

ahkeruudesta. Rakenteita ja toimijuutta suhteuttavat kysymykset olisivat tosin ansainneet enemmän huomiota. Tämä koskee esimerkiksi 1930-luvun alun lamavuosina tapahtuneiden ansioiden alennusten tulkintaa. Sosiaaliseen järjestykseen kuuluneiden vastavuroisten odotusten kannalta oli merkityksellistä, pienevätkö ansiot tuntipalkkojen alennusten vai työtuntien vähennysten tietä.

Työssä hyödynnetään laajasti myös yhdyskunnan eri toimijoiden (yritysten, työväenliikkeen, kunnan) tuottamaa ja niitä käsittelevää aineistoa. Toimijaperspektiiviin liittyvissä lähteiden käytössä ja päätelyn arvioitavuudessa on kuitenkin puutteita. Toisinaan tutkija tekee toteutuneita asiaintiloja kuvaavien tietojen nojalla varauksettomia päätelmiä toimijoiden tarkoituksiperistä. Esimerkiksi tehtaanjohtajien tavoitteita ja ajattelutapojen muutoksia koskevia väittämiä dokumentoidaan palkkakirjatiedoilla (s. 53, 55, 60).

Päätelyn arvioitavuus olisi näillä kohdin erityisen tärkeää. Tutkimusongelman kannalta on keskeistä, missä mielessä ja missä yhteyksissä tehdaspatalernalismia voidaan pitää suunnitelmallisena toimintalinjana. Tämän kysymyksen tarkastelu jää ylipäätään melko pinnalliseksi, vaikka se on ollut tärkeällä sijalla johdannossa mainitussa tutkimuskirjallisuudessa, esimerkiksi brittiläisen Patrick Joycen ja ruotsalaisen Lars Magnussonin töissä.

Niin työnantajapolitiikan kuin työntekijöiden kollektiivisen toiminnan käsittelyä kaivetaan, että tekijällä on taipu-

mus tarkastella tehdaspatalernalismia eräänlaisen teleologisen negaation näkökulmasta, eivielä-toteutuneen julkisen ja kollektiivisen sääntelyn vaiheena. Tästä näkökulmasta on vaikeata ymmärtää, kuinka suomalaisten puunjalostusyritysten paternalistiset toiminnot sopivat yhteen niiden vahvan työnantajajärjestäytymisen kanssa 1920- ja 1930-luvulla. Samoin käy hankalaksi käsittää sitä, että monet tällaiset käytännöt jatkuivat – jos kohta ideologisesti muuttuneina – toisen maailmansodan jälkeen yrityksen ja kunnan työnjaon sekä kollektiivisen työehtosopimusjärjestelmän oloissa, tahi sitä, että muissa Pohjoismaissa tehdaspatalernalismin ja ammattiyhdistystoiminnan rinnakkainelosta oli runsaasti osoituksia ennen toista maailmansotaa. Näkökulmaa voidaan arvostella myös yleisemmin. Työsuhteiden syvenevä sääntely ja hyvinvointivaltion jatkuva laajentuminen ovat käyneet muutoskuvina kaikkea muuta kuin itsestään selviksi, mikä on avannut uusia mahdollisuuksia yritys yhteisöjä koskeviin historiallisiin kysymyksenasetteluihin. Nämä mahdollisuudet jäävät käyttämättä, jos tehdaspatalernalismia tyydytään katsomaan julkisen ja kollektiivisen sääntelyn hävittämänä toiminta- ja ajattelutapana.

Koivuniemen esitys on selkeästi jäsennelly, ja eleetön, hieman kuivakas tyyli kuljettaa kerrontaa varsin sujuvasti. Esitustavassa häiritsee kuitenkin piirre, jota voi kutsua epäteoreettiseksi abstraktiudeksi. Historioitsijoiden vanha mieltymys kuvata yhteiskunnallisia ilmiöitä ikään kuin ne olisivat

luonnonilmiöitä näkyy tässäkin esityksessä. Esimerkiksi vuoden 1917 yhteydessä tutkija puhuu ”yhteiskunnallisesta kuohunnasta” ja ”yhteiskunnallisesta jännityksestä”, joka etsii turhaan ulospääsyä.

Käsitteellistäminen ja teoreettinen viitekehys olisi ollut syytä ajatella vahvemmin tutkimusprosessin ja esitustavan läpikäyvinä tehtävinä. Johdannossa hahmoteltu tulkintakehys olisi siten paremmin konkretisoitunut Nokian tehdasyhdyskunnan historiallisessa tarkastelussa ja konkretisoitunut sitä. Näin olisi myös käynyt selvemmäksi se, että Koivuniemen väitöskirja on tärkeä kontribuutio moniin palkkatyöyhteiskunnan muodostumista käsitteleviin tutkimuskeskusteluihin.

Pauli Kettunen

Kulutusta ja valistusta

Visa Heinonen: Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 33. Suomen Historiallinen Seura 1998 Helsinki. 445 s., kuvitettu.

■ Visa Heinosen väitöskirja Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki käsittelee kotitalousneuvonnan kehitystä Suomessa ja sen muuttumista